
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

SZENTKUTHY ÁRNYÉKÁBAN

Fekete J. József: *Olvasat* (Esszék Szentkuthyról). Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986

Meglepetéseket ígérő, fölöttébb izgalmas kalandra vállalkozott Fekete J. József, amikor a hagyományos regényírással sok vonatkozásban szakító prózaíró, Szentkuthy Miklós immár mintegy fél évszázadnyi életművének vallatásához fogott. Jól mérte fel, valóban — kivált kezdő irodalmár számára — az esszé (így nevezi könyve egy-egy fejezetét, de a kötet egészében is esszének tekinthető) a legalkalmasabb megközelítési és tárgyalási forma a sokezer oldalnyi Szentkuthy-próza kínálta szellemi kaland kifejezésére. Éppen így jogos a címként választott olvasat szó is, lévén, hogy szerzőnk célja a gazdag opus egyféle olvasását adni. S azonnal tegyük hozzá, hogy Fekete a vállalt feladatot százoldalnyi munkájában a terjedelem adta lehetőségek között — észrevételek, kifogások ellenére — lényegében teljesítette is. Sikerült néhány vezérfogalom köré úgy csoportosítani a *Praetor* (1934) a *Szent Orpheus breviáriuma* (1984) negyedik kötetéig terjedő, óriási életmű darabjaiból kiemelt részleteket, hogy az is megérezze a prózafolyam sajátos jellegét, aki sohasem olvasott Szentkuthy-művet, illetve, hogy a néhány oldalas esszék egy lehetséges regénypoétika elemeit is felvillantsák. Fekete, annak ellenére, hogy számba veszi a Szentkuthy-irodalom legfontosabb munkáit — jóllehet érthetetlen, Halász Gábort miért Pomogástanulmányból idézi —, elsősorban Szentkuthyval magyarázza, bizonyítja Szentkuthyt, ahogy ezt a lábjegyzetek aránya is mutatja: a száznyolcvan hivatkozás öthatoda Szentkuthy-műre utal.

Mielőtt a próza tényezőinek számbavételére sor kerülne, Fekete megkeresi s kijelöli az életmű kulcsfogalmait, helyesen a *halálban* és a *szexben* ismerve fel ezeket. Majd meghatározza azokat a tényezőket, „amelyek a szerző óriási erudíciója, határtalan fantáziája, leíró és elemző kedve mellett valóban modern alkotássá” teszik Szentkuthy regényeit. Majd az *idő* és a *nyelv* kategóriájában jelöli ki a Szentkuthy-próza legjellegzetesebb, legegényibb jegyeit, melyeket ily módon természet-

szerűen saját olvasata tengelyébe is állít. Két esszé címe szerint is jelzi a Szentkuthy-féle időkezelés vizsgálatát, bemutatását. Az opus kezdőpontját jelentő „szörnyszülött”, a *Prae* kapcsán ismeri fel és jellemzi Fekete azt a sajátos időtechnikát, amely eltünteti a regényből a kronológiát, s helyette a „belső idő”-t használja, amely azonban nem az egyes részletek, leírások, epizódok valós idejével azonos, illetve nem arra korlátozódik, hanem az írás idejével egyenlő, azzal a folyamatos jelenlennel, amely a felidézett múlt vagy a jövőbe röpítő fikció ellenére sem változik, illetve csak látszólag alakul át múlt vagy jövő idővé. Fekete jelzi, még ha nem is eléggé hangsúlyosan, hogy a művek folyamatos jelenidejűségének magyarázatát mindenekelőtt az író egyéniségében, Szentkuthynak azon képességében kell keresni, amely minden élményt, köztük a számára elsősorban forrásértékű és mennyiségileg túltengő olvasmányokat, irodalmat is önmagán átszűrve, saját képzeletének királyvizében fűrösztve, oldva mutat fel olvasóinak. Talán éppen ezért lett volna szükséges jobban hangsúlyozni Szentkuthy idő- és adatkezelésének összetartozását, lévén, hogy mindkettő fontos struktúráló elvként jelentkezik, együtt képezik a helyesen *kommentárnak* mondott „írói eljárás” lényegét, végső soron műfajt teremtenek, vagy legalábbis a regényen belül egy sajátos, egyedi változatot. Szentkuthy Miklós tényeit, adatait, emlékeit onnan veszi, ahonnan csodálatosan működő, raktározó és felszabadító memóriája és képzelete éppen szállítja őket, de ez a valóság sohasem saját elsődleges, valós idejében lesz érdekes, hanem abban az összefüggés-hálózatban, amelyet az író állít elénk. A részletek lehetnek múlt idejűek vagy csak a fikció tartományában léteznek, de az író kommentálással kialakított rendszerében számunkra csak az összefüggések, a gondolatok jelen idejűségével lesznek érdekesek, vonzóak. A nyelv szerepe viszont az, hogy barokkos ornamentikával szolgálja, segítse a regények időszerkezetét és kompozícióját érvényesülni, kiteljesedni. A nyelv funkciója nem merül ki a díszítésben, a katalógusszerűen egymást követő részek költőivé emelésében — Fekete nyilván terjedelmi okokból csak jelzi a Szentkuthy-próza számos költői figuráját, ezzel is figyelmeztetve a regények trópusgazdagságára —, hanem meghatározó értékű esztétikai tényezőként épül be az írói szemlélet és eljárás egészébe.

A téma, s nem kevésbé a nyelv ennyire hangsúlyozottan esztétikumhordozó szerepe miatt is felelősségteljes és kockázatos Szentkuthy műveiről írni: a kivételes nyelvi közeg eleve az interpretáló, a magyarázó kisebbségét válthatja ki. Fekete J. József a fiatalok bátorságával néz farkasszemet a Szentkuthy-csodával, nem száll inába a bátorság, amikor olvasatát veti papírra, vagy talán eszébe sem jut megszeppenni, s nyilván ezzel magyarázható, hogy nyelvileg lényegében tisztán áll olvasói elé, még ha itt-ott becsúszik egy-egy ilyen sutább mondat: „... már láttuk, szerzőnk mágiikus-misztikus realizmusa érdekében eddig

még nem látott írói eljárásokat honosított meg . . ." Gondolatmenete, érvelése, nyelve érthető, követhető, tiszta — talán az esszékre töredezettséggel magyarázható, hogy az összefüggések kimutatásában nem kellőmód folyamatos —, esetleg nem ártott volna elgondolkodnia azon, hogy a „történelem nyelvi tudománytalanítása” valóban a legpontosabban és a legszebben fejezi ki Szentkuthy tudatos nyelvi anakronizmusát. Valóban „időzavar”-nak tekinthető-e a gyakori tárgyi és nyelvi anakronizmus, nem másnak, például időkeverésnek? Ezeknél nagyobb dilemmát okoz, hogy azonos fogalomként használható-e az „ábrázolás” és a „leírás”, ahogy ezt Fekete teszi. Emlékezetem szerint Szentkuthy inkább leír, mint ábrázol. S az sem egészen világos, mit ért Fekete Szentkuthy „végtelen humanizmus”-án, amelyen „keresztüláramlik, polarizálódik” a „makacs érdeklődés minden iránt” — furcsa, hogy makacssága miatt tartja Fekete Szentkuthyt jó írónak —, és „az abszolút logikára való törekvés”. A „végtelen humanizmus” semmilyen minőséget sem jelent, főképpen nem esztétikai tényező, holott mintha Fekete ilyen vonatkozásban használná.

De ezzel a példával, mert a „végtelen humanizmus” itt is jelentkezik, már akár rátérhetünk a kötet egyetlen igazán problematikus részére, az utószóra. Miután bemutatta saját Szentkuthy-olvasatát, Fekete teljesen érthetetlenül arról kíván bennünket meggyőzni vagy csak biztosítani, hogy *Olvasata* „a műalkotás viszonylatában nem nyújthat végleges definíciót”. Megnyugtathatom, egyetlen olvasat sem nyújthat, amelyik viszont erre törekszik, nyújtja a legkevesebbet, mert dogmákat szül. Érthető, hogy szerzőnk nem akarta összefoglalni a művek szüzséjét, elmesélni fabulájukat, felfedezni s közvetíteni üzeneteiket. És az is bizonyos, hogy Szentkuthy művei sajátos jellegük folytán — ezeket igyekezett könyvében megmutatni az *Olvasat* írója — másféle közelítést kívánnak, mint egy Déry- vagy Németh László-regény. Részben, mert ez utóbbiakban nyilvánvalóbban felismerhetők a „történetyszálak”, a szüzsé, a társadalmi háttér vagy akár az a rossz hangzású üzenet is. Nem igaz viszont, hogy bármelyik Déry- vagy Németh-regény ezekről lenne jelentős mű, s nem a rájuk jellemző, bennünk rejlő sajátos, egyedi esztétikumtól, ami éppen úgy kimutatható, mint Fekete tette Szentkuthy esetében. Dicséretes, hogy Feketét nem kápráztatja el a Szentkuthy-jelenség, s olykor félmondatokkal jelzi különvéleményét, kritikáját „mániakus” utánzóvágnak mondva írója katalogizáló hajlamát, vagy úgy látja, hogy mérhetetlen intellektusa olykor „önmaga csapdájába” ejti Szentkuthyt — ugyanakkor túlzásnak érzem „monstrumoknak” nevezni Szentkuthy regényeit —, ám fölfoghatatlan, hogy aki ennyire beleásta magát az esztétikum egy létező világába, az esztétikán kívüli szempontok alapján marasztalja el, tolja háttérbe más írók műveit. Szentkuthy Miklós regényeinek nem az az erénye, nagyszerűsége másokéival szemben, hogy hasonlóképpen „egy bizonyos kor társadalmáról, annak törvényeiről és szokásairól, intézményeiről és társadalmi struktúrákról, ma-

gatartásformákról” informálják az olvasót, de „mindezt a végtelen humanizmus szemszögéből teszik”. Akkor sem jelent ez minőségi előnyt, ha most már tudjuk, kiderül, mit ért szerzőnk „végtelen humanizmuson”, azt, hogy a Szentkuthy regények „Nem szolgálnak (...) semmilyen politikumnak, mint a legmagasabbnak és a legszebbnek: a humanizmusnak”. Tehát kevésbé kötődnek koruk, korunk társadalmi valóságához, mint a Déry- vagy a Németh-regények, de egyrészt szintén kötődnek valamilyen formában, másrészt — s ez a fontosabb — irodalomként, művészi alkotásként egyetlen Déry-, Németh vagy bármilyen regény sem attól jelentős (vagy kevésbé jelentős), hogy milyen mértékben szolgálja a politikumot. Ha történetesen vezércikkek lennének, akkor ez lehetne a fő szempont, de regényként ez a szolgálat kevésbé meghatározó, másod- vagy harmadrangú, vagy legalábbis a regénypoétikai tényezők mögött foglal helyet. Annál inkább különös ez a feketei megkülönböztetés, mert Szentkuthy alapos ismerete nem erről, s nem is ezt sugallja neki. Aki megmutatta, hogy érti és érzi Szentkuthy regényvilágát, az olyan iskolába járt, amely hosszú távon, egy életre szóló szemléletet adott, az tanulmány- és kritikáiról elveit biztos alapokra építheti, egy életműre, amely megóvja őt attól, hogy téves, irodalmon kívüli elvek szerint ítéljen, s hogy értéktelent értékesnek véljen. Persze, ki tudja, mi könnyebb, megtanulni az elveket, magunkévá tenni egy szemléletet, vagy elfeledkezni róluk?

GEROLD László

„KAMASZVERS” UTÓSZÓVAL

Tolnai Ottó: *Rokokokokó*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986

Egyetlen hosszú gyermekvers, „hosszúkás kamaszvers” (a szerző szavai) a *Rokokokokó*. Magáról a versről, megírásának apropójáról, a szerzői intencióról kimerítően tájékoztat a rendhagyó utószó (Utószó Fuderernek), de magyarázó—értelmező—eligazító kiszólásoknak nincs híján a vers sem. Tulajdonképpen csak ez utóbbiak (kellene hogy) mérvadóak (legyenek) a kritikus számára. Maga a *szöveg*. Ámde az utószó ezúttal nem csak függelék, hanem *adalék* is; ha nem is szervesen, de lazán ráépül a versre, *dialogizál* vele. Ilyenformán nem a foglalkozások lajstromba felvett „tiszavirág”-szóval fejeződik be a vers (könyv), hanem az utószó-esszé szökökút-képével, verskút-metáforával: „... a vers (könyv) megvan, de hogy működni fog-e, és meddig, és milyen frissen, vidáman permetezve, tündökölni fog-e »képtelen üvegfa«-ként, csobogni fog-e »könnypatak«-ként, arról fogalmam sincs...” Ezzel válik az olvasói élmény teljessé.